

ДЯКІВ Б. З.,

здобувач кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
(Навчально-науковий інститут
права, психології та економіки
Львівського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 343.97

ПОРТРЕТУВАННЯ У МЕТОДОЛОГІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ, ЯКИЙ УЧИНЯЄ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Стаття присвячена аналізу сучасної методології кримінологічного дослідження особистості злочинця. Акцентується увага на перевагах використання методу портретування. Завдяки портретуванню інформаційна модель особистості злочинця набуває нової системної якості – здатності до саморегуляції, що обґрунтовує доцільність профілактичної роботи зі студентами вищих навчальних закладів.

Ключові слова: портретування, система, особистість, насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, взаємодія, зовнішнє середовище.

Статья посвящена анализу современной методологии криминологического исследования личности преступника. Акцентируется внимание на преимуществах использования метода портретирования. Вследствие портретирования информационная модель личности преступника приобретает новое системное качество – способность к саморегуляции, что обосновывает целесообразность профилактической работы со студентами высших учебных заведений.

Ключевые слова: портретирование, система, личность, насильственные преступления против жизни и здоровья личности, взаимодействие, внешняя среда.

This article analyzes modern criminological research methodology of personality of criminal. Attention is focused on the advantages of using the method portrait. Thanks portrait of offender information model acquires a new quality system – the ability to self-justifying feasibility of preventive work with students in higher education.

Key words: portrait, system, person, violent crimes against life and health, interaction, environment.

Вступ. Наукові знання досягаються лише за умови, якщо дослідження будь-яких об'єктів і явищ проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, тобто науки про природу пізнання, його сутність і закономірності. Вихідною точкою цієї теорії є методологія [1, с. 318]. Варто погодитися з висновками відомого кримінолога О.В. Старкова, що в сучасних дослідженнях не виправдано мало уваги приділяється методологічній і методичній проблематиці [2, с. 222]. Як наслідок, за нашими спостереженнями, у наукових дослідженнях, де пропонується кримінологічний портрет особистості злочинця, наво-

диться лише його змістове наповнення, й жодним чином не акцентується на специфічних ознаках, що дозволяють його відмежовувати від аналогічних портретів, розроблених у суміжних науках. Не поодинокими залишаються випадки, коли автори досліджень обмежуються використанням терміна «загальний портрет злочинця» певного виду чи просто «портрет». За змістовим наповненням та термінологічним використанням «кримінологічна характеристика» може ототожнюватися зі «структурою особи злочинця», а, відповідно, її кримінологічний аналіз – із кримінологічною характеристикою тощо. Такого роду методологічні неточності знижують якість наукових результатів досліджень, не сприяють саморозвитку кримінології до рівня, що відповідає її зростаючому суспільному значенню, як науки, що має забезпечити надійний теоретичний фундамент для юридичної практики.

Таким чином, актуальність теми дослідження, передусім, визначається необхідністю подальшого розвитку методологічної основи сучасного кримінологічного дослідження феномену особистості злочинця, в тому числі студента вищого навчального закладу (надалі – ВНЗ), який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи.

У цілому дослідження особистості злочинця є комплексним, міждисциплінарним. Так, зокрема, методологічні підвалини теорії особистості закладено в працях Г. Андреевої, А. Бодальова, А. Брушлинського, О. Леонтьєва, В. Мясішева, А. Петровського, С. Рубінштейна, В. Ядова. Діяльнісна парадигма особистості розвинута в працях С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, К. Абульханової-Славської, А. Брушлинського та ін.

Сучасні кримінологічні дослідження, присвячені вивченню особистості злочинця, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, спираються на наукові праці В. Андросюка, Ю. Антоняна, І. Даньшина, О. Джузи, А. Долгової, А. Закалюка, А. Зелінського, І. Карпеця, В. Кудрявцева, А. Сахарова та інших провідних учених. У більшості сучасних кримінологічних досліджень, які проводилися в Україні, особистість студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, здебільшого розглядалась опосередковано, у зв'язку з розробленням проблеми насильства, кримінологічної характеристики насильницької злочинності чи її окремих видів, а також заходів запобігання (О. Гумін, 2009 р.; Ю. Говор, 2011 р.; А. Кулієв, 2010 р.; О. Юрченко, 2004 р.; К. Черних, 2006 р.; О. Яра, 2007 р.; А. Йосипів, 2009 р.; О. Синеокий, 2006 р.; О. Храмцов, 2003 р. та ін.). За їх результатами в основному розвинуто змістове наповнення кримінологічної характеристики особистості насильницького злочинця, розроблялася типологія, узагальнювалися практичні рекомендації щодо використання кримінологічної інформації у напрямі вдосконалення запобігання насильницьким злочинам та їх окремим видам. Разом із тим методологічним аспектам кримінологічного вивчення особистості злочинця, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, до цього часу не приділялося адекватної уваги.

Постановка завдання. Завдання даної наукової праці – розвинути можливості використання методу моделювання (портретування) у сучасній методології кримінологічного дослідження особистості студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи.

Результати дослідження. Методологія – це сукупність положень і вимог теорії пізнання, певних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів, якими наука користується при описі, вивченні й аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових уявлень про них [1, с. 318]. Дослідження – це завжди спроба одержати нове знання про об'єкт вивчення, а в даному випадку – особистість студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. Разом із тим успішною така спроба може бути лише за умови ефективного використання наукових методів.

У кримінологічних дослідженнях використовуються чимало різних як загальнонаукових методів дослідження (гіпотеза, системно-структурний аналіз, історичний,

порівняння, динамічний і статистичний методи та ін.), так і конкретно-соціологічних (вивчення документів, опитування, спостереження, експеримент та ін.) [3, с. 43–49]. Різноманітні та цікаві методики дослідження найхарактерніші для конкретних кримінологічних досліджень, які, зокрема, присвячені й вивченню особистості злочинця. Такі методики напрацьовуються й удосконалюються в процесі досліджень [3, с. 57]. На сучасному етапі найпоширенішими прийомами і способами кримінологічних досліджень особистості злочинця, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, продовжують залишатися структуризація, класифікація та типологія. Розглянемо їх ретельніше.

У філософії термін «структура» визначається як будова, взаємне розташування та зв'язок складових частин; організація системи, єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків [4, с. 345–355]. У кримінологічних джерелах структура визначається аналогічно, як певним чином упорядковане співвідношення складових її елементів, що вказують на характер зв'язку між ними. При цьому акцентується увага на необхідності кримінологічного вивчення феномену злочинця у комплексі всіх його характерних ознак, а не лише тих, що відображають соціальну складову. А. Закалюк звертає увагу на те, що при структурному вивченні доцільно вживати термін «особа злочинця» (замість звичного «особистість») [5, с. 253]. Побудова структури особи злочинця має спиратися на такі визначальні положення: по-перше, структуризація – це різновид розподілення об'єктів за так званою «однопорядковою» диференціацією, яка проводиться щодо однакових або однопорядкових предметів, за одним змістовним критерієм й одним і тим самим способом; по-друге, структуризація особи – це системне утворення, елементи якого пов'язані між собою системними зв'язками взаємозалежності та взаємодії, зважаючи на мету, конкретну ціль структуризації; по-третє, мета структуризації особи розглядається в контексті її участі у детермінації злочинності та злочинних проявів задля забезпечення теоретичного розроблення й узагальнення практичних рекомендацій запобіжного впливу; по-четверте, результатом структуризації особи злочинця має стати предметна структура ознак, властивостей, рис особи, які придатні для інформаційного відображення, мають реальний відображувальний зміст [5, с. 256–257].

Разом із тим М. Миненок і Д. Миненок уточнюють, що в структурі особи, яка вчинила злочин, визначальними є не будь-які взаємозв'язки між її елементами, а лише криміногенного характеру. Отже, структура особи злочинця має відображати саме ті елементи, які пов'язані зі злочинною поведінкою. У зв'язку з цим при побудові структури особи злочинця, необхідно одночасно враховувати два принципи: 1 – субординаційний, відповідно до якого більш складні, глибинні властивості підпорядковують собі більш елементарні, часткові особливості; 2 – координаційний, коли взаємодія соціальних властивостей та якостей відображає одночасно ступінь міцності зв'язків між ними та ступінь взаємного проникнення чи поглинання одних властивостей і якостей іншими [6, с. 67].

Послідовники даного підходу вважають, що ознаки, які характеризують морально-психологічну спрямованість, слід розглядати як головний «будівельний» матеріал структури особи злочинця, оскільки їх зміст дозволяє відмежувати особу, яка вчинила злочин, від правослухняної [7, с. 548].

Протилежною є думка вчених (Ю. Александров, А. Гаврилишин, А. Закалюк, В. Лихолоб та ін.), які вважають, що особа злочинця має поставати у комплексі всіх своїх характеристик, а тому структура має набувати якомога більш розгорнутого вигляду та бути ретельно деталізованою [5, с. 257–262; 8, с. 75–79]. При цьому «ядром» структури особи злочинця є суб'єкт злочину [8, с. 73].

Беззаперечним є те, що в основі побудови структури перебуває класифікація – розподіл елементів сукупності за будь-якою формальною ознакою чи групою ознак

на однорідні групи. У рамках класифікації фактично розглядається не особа злочинця як узагальнений образ у комплексі сутнісних характеристик, а так званий «контингент злочинців», виділений за будь-якою ознакою чи групою ознак. У даному випадку це особи, які вчинили злочини, що виділені в окрему групу одночасно за двома ознаками: рід занять (студенти ВНЗ) і вид учинених злочинів (насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи). Такий підхід до вивчення феномену злочинця по суті є формальним.

В окремих кримінологічних джерелах можна спостерігати ототожнення класифікації з іншим, дещо відмінним, на наш погляд, методом дослідження особистості злочинця – типологією. Адже типологія – це важливий методологічний засіб пізнання, що дозволяє не лише правильно розуміти й діагностувати особистість, але й прогнозувати її розвиток [5, с. 5]. Термін «тип» вживається для позначення найбільш характерного прояву чи узагальнення чогось. Типологія – особливий вид класифікації, в основі якої перебуває не будь-яка спільна ознака, а лише типова ознака. Типове означає не будь-яку схожість, а саме таку, що полягає в цілісній системоутворюючій характеристиці, відображає особливу спільну якість. Диференціація за типовою ознакою бере до уваги кількісну однорідну сукупність, усі одиниці якої мають спільну закономірність розвитку. Типологія є глибинною характеристикою різних контингентів злочинців та розробляється за ознакою (ознаками), що мають причинний зв'язок зі злочинною поведінкою особи. Типологія фіксує не лише те, що переважно зустрічається, а закономірне, що є логічним підсумком соціального розвитку особистості [3, с. 365, 367–368]. Отже, тип особистості – узагальнення, яке не лише дозволяє визначити приналежність особи до певної сукупності (в даному випадку до категорії студентів ВНЗ, які учинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи), як це має місце при класифікації. Тип постає як узагальнений образ, своєрідна модель особистості зі спільними рисами. Набір таким чином утворених типів називають типологією [5, с. 6]. «Типологія – це метод наукового пізнання, в основі якого перебуває виокремлення систем об'єктів та групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу... Найважливішою відмінністю класифікації від типології є те, що перша описує об'єкт вивчення, а друга, спільно з іншими методами його пояснює, тобто дозволяє успішно виявити його природу, причини, закономірності зародження та розвитку, складати прогнози» [9, с. 91].

Підводячи підсумок вищенаведеного, можемо узагальнити окремі проміжкові висновки, що мають певне методологічне значення для подальшого розгляду портретування як методу кримінологічного вивчення особистості злочинця:

- класифікація перебуває в основі побудови структури особи злочинця;
- класифікація – це розподіл осіб, які вчинили злочини, за будь-якою ознакою чи групою ознак і виконує описову функцію;
- типологія – це розподіл осіб, які вчинили злочини, за ознакою чи групою ознак, що мають причинний зв'язок зі злочинною поведінкою, та виконує пояснювальну функцію;
- структура особи злочинця характеризує особу злочинця у комплексі заданих ознак і вказує на зв'язки між різними складовими в рамках єдиного цілого – інформаційної моделі особи злочинця.

Разом із тим особистість злочинця, хоч і «... являє собою інтегральну цілісність біогенних, психогенних і соціогенних елементів» [10, с. 65], проте не є автономним утворенням, а існує в соціумі, взаємодіючи з іншими зовнішніми системами на різних рівнях. Таким чином, у кримінологічному дослідженні особистість студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, слід розглядати як модель системного аналізу. Тому системний підхід має розглядатися як основний щодо комплексного вивчення феномену особистості студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи.

Основною процедурою системного аналізу є побудова моделей систем і вивчення систем за допомогою цих моделей [11, с. 54]. У кримінологічних джерелах модель осо-

бисті злочинця зазвичай асоціюється зі знанням найхарактерніших рис і властивостей відповідної категорії осіб і називається портретом особистості злочинця, а, відповідно, процес його розробки – портретуванням.

Моделювання (портретування) як специфічний метод наукового пізнання є синтетичною формою елементарної логіки і загальнонаукових методів порівняння, аналізу, синтезу, аналогії та ін. Провідне місце відведено процедурам декомпозиції та агрегації. Декомпозиція полягає в розбитті системи на підсистеми і вивченні підсистем. Агрегація – об'єднання частин у ціле. Моделювання складних соціальних систем, поведінка яких залежить від значного числа взаємопов'язаних факторів різної етіології, передбачає використання процедур абстрагування й ідеалізації.

«Особистість ... – це об'єкт суспільних відносин, продукт соціалізації індивіда, сукупність його функціональних зв'язків із суспільством, інститутом, організацією, групою – будь-яким соціальним цілим, в яке вона включена» [12, с. 37]. Отже, на відміну від структуризації, портретування розвиває системні знання про феномен особистості злочинця й, зокрема, з огляду на зв'язки не лише між складовими системи, але й зовнішні системи, що відображають взаємодію особи із зовнішнім середовищем.

Об'єктом кримінологічного портретування є особистість злочинця, у тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, в комплексі її сутнісних характеристик і взаємозв'язків. Предметом кримінологічного портретування, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, є не лише обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони конкретного складу злочину, але й усі інші ознаки, властивості, а також зв'язки, що мають значення для пояснення вчинення такою особою злочинного діяння та проведення подальшої профілактичної діяльності. Кримінологічне портретування особистості злочинця, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, здійснюється в напрямі узагальнення (від конкретного до загального), коли на підставі окремих одиниць сукупності осіб, які вчинили злочини, виводяться найбільш характерні, спільні, а не випадкові чи поодинокі ознаки, що характеризують осіб, які вчинили злочини. Такі ознаки, з одного боку, є спільними для осіб даної категорії, а з іншого – вирізняють цю категорію осіб з-поміж інших. За результатами кримінологічного портретування об'єкт дослідження типізується, коли індивідуальність «умовно» розмивається. З огляду на це видається обґрунтованим використання відповідної термінології – особистість злочинця в контексті кримінологічного портрету. Метою кримінологічного портретування є вдосконалення діяльності в напрямі запобігання злочинам шляхом одержання необхідних знань про найбільш характерні ознаки, властивості та зв'язки особистості, зокрема студента, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. Джерелами інформації, що використовуються для кримінологічного портретування особистості злочинця, в тому числі студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, є кримінологічна інформація про особу злочинця у формі статистичних відомостей, даних анкетування, тестування, результатів психологічної діагностики тощо.

Завданнями кримінологічного портретування, зокрема, особистості студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, є:

а) упорядкування характеристик і властивостей особистості студента ВНЗ, який вчинює насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи;

б) опис особистості студента у комплексі його найхарактерніших ознак і властивостей на підставі кількісних величин, що дозволяє, з одного боку, об'єднати дану категорію осіб, які вчинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, в одну підгрупу; а з іншого – завдяки цим же найхарактернішим ознакам і властивостям, відмежувати студентів ВНЗ, які учиняють злочини проти життя та здоров'я особи, від інших категорій осіб, які вчиняють злочини цього ж виду;

в) представити об'єкт кримінологічного аналізу в найбільш компактному інформаційному вигляді, який найприйнятніший для використання у юридичній практиці;

г) окреслити зв'язки із зовнішнім середовищем, що дозволяє відобразити інформаційну модель особистості студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, в умовах реальної дійсності. У кримінологічному портреті зовнішнє середовище – це своєрідна площина, на тлі якої відповідні ознаки реалізуються у формі насильницького злочину проти життя та здоров'я особи.

Висновки. Кримінологічне портретування сприяє подальшому розвитку наукового знання про феномен особистості злочинця. На відміну від структуризації, результатом кримінологічного портретування є інформаційна модель особистості студента ВНЗ, який учиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, яка розглядається не у статичному, а динамічному стані. Такий підхід наділяє дану систему новими властивостями – здатністю до саморегуляції завдяки інформативному обміну на рівні макро- та мета- середовища, а отже, й обґрунтовує доцільність профілактичної роботи зі студентами ВНЗ у напрямі недопущення вчинення насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи.

Список використаних джерел:

1. Сметаніна В.М. Методологічні питання вивчення злочинності як шлях пошуку її сутнісної основи / В.М. Сметаніна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 317–321.
2. Старков В.О. Криминология : Общая, Особенная и Специальная части : учебник / В.О. Старков. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2012. – 1048 с.
3. Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. – 848 с.
4. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 559с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – 2007. – 424 с.
6. Миненок М.Г. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы / М.Г. Миненок, Д.М. Миненок. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 367 с.
7. Сухов А.Н. Социальная психология преступности : уч. пособие // А. Н. Сухов. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 568 с.
8. Криминологія і профілактика злочинів : Загальна частина : курс лекцій : у 2-х кн. / [Ю. В. Александров, А. П. Гаврилишин, В.Г. Лихолоб та ін.] – Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 171 с.
9. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
10. Щепанський Ян. Элементарные понятия социологии / Ян Щепанський / под общ. ред. А. М. Румянцева; [пер. с польского М.М. Гуренко] – М. : Прогресс. 1969. – 300 с.
11. Основи теорії систем і системного аналізу : навч. посібник / К.О. Сорока. – Х. : ХНАМГ, 2004. – 291 с.
12. Резник Г.М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание / Г.М. Резник // Личность преступника и уголовная ответственность : межвуз. науч. сб. – Саратов : изд-во Саратов. ун-та, 1982. – С. 29–44.

